

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Ломко О.М.

*старший науковий співробітник відділу історії Гетьманства,
Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»*

ЗАВОДИ ВІКТОРА СЕРГІЙОВИЧА КОЧУБЕЯ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Одним із напрямків наукового дослідження Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» є вивчення давнього старшинсько-дворянського роду Кочубеїв, який пов'язаний з Батурином.

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасною потребою комплексного вивчення життя та діяльності представників родини Кочубеїв та їхнього вкладу в соціально-економічний розвиток України в XVII–XX ст., адже до сьогодні на території м. Батурина (Бахмацький район, Чернігівська область) збережена унікальна пам'ятка XVII ст. – будинок генерального судді Василя Кочубея, яка має статус пам'ятки національного значення.

Звернення до представників родини Кочубеїв та вивчення їхньої діяльності є свідченням і прикладом того, як конкретна особистість в певних історичних обставинах може самореалізуватися і залишити по собі вагомий слід в історії нашої держави.

В даній статті за матеріалами збірника «Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материалы для фабрично-заводской статистики. 1887» розглянуто підприємства князя Віктора Сергійовича Кочубея. Для порівняння наведені цифрові показники з різних фабрично-заводських статистик ХІХ – початку ХХ ст. Всі відомості про кожен завод і фабрику було внесено в «Указатель...» за матеріалами, наданими власниками або управляючих цими промисловими установами.

Віктор Сергійович (1860-1923) – князь, генерал-лейтенант, генерал-ад'ютант за правління імператора Миколи II (1894-1917), начальник Головного Управління уділів Міністерства імператорського Двору і уділів. Син дійсного статського радника, полтавського губернського предводителя дворянства Сергія Вікторовича Кочубея (1820-1880). Кавалер орденів Святого Станіслава I ступеня, Святого Володимира II ступеня, Святої Анни I ступеня та ордена Білого Орла [1, с. 344]. Віктор Сергійович був великим землевласником в Полтавській, Нижегородській та Катеринославській губерніях [2, с. 550].

Фото 1. Князь Віктор Сергійович Кочубей (1860-1923) з дружиною Оленою Костянтинівною Білосельською-Білозерською (1869-1944) та дітьми Віктором (1893-1953), Надією (1894-1967) і Софією (1896-1920). Перша половина ХХ ст.

У книзі «Указатель...» подано опис заводів, які знаходилися в с. Нова Слобода Лукояновського повіту Нижньогородської губернії та в с. Диканька Полтавського повіту Полтавської губернії. Загалом князю Віктору Сергійовичу в чотирьох повітах Російської імперії належало 7 маєтків, загальна земельна яких становила близько 70 тисяч десятин. У Нижньогородській губернії знаходилася Новослобідська вотчина, яка займала 10 865 десятин землі. Всі землі вотчини були розбиті на 10 окремих хуторів. У с. Нова Слобода сучасного Більшеболдінського району Нижньогородської області (Росія) знаходився адміністративний центр вотчини та головний садибний комплекс В.С. Кочубея. До його складу входили будинок, господарська будівля та парк [3, с. 41].

До нашого часу дійшли спогади нижньогородського історика і краєзнавця Олександра Серафимовича Гацького (1838-1893), який відвідав с. Нову Слободу в кінці 70-х років ХІХ ст.: «Незабаром показався маєток князя Кочубея, село Нова Слобода, з красивими панськими будівлями, з своїми трьома заводами: винокурним (до 140 000 відер спирту річного виробництва), сироварним (до 1000 пудів швейцарського сиру і до 100 пудів коров'ячого масла) і поташня (до 300 пудів)» [4, с. 327].

За даними книги «Указатель...», відомо, що винокурний завод у с. Нова Слобода був побудований ще в 1859 р. Підприємство було оснащено одним паровим двигуном. В період 1862-1863 рр. на винокурні було вироблено 24 240 відер спирту з 64 553 пудів борошна та 10 115 пудів солоду [3, с. 42]. За даними книги «Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским. 1881», завод був власністю Сергія Вікторовича Кочубея. В 1881 р. на виробництві працювало 117 чоловік і за

один раз вироблялося 6 400 відер спирту [5, с. 492]. В 1887 на винокурному заводі В.С. Кочубея працювало 46 робітників. За один раз на заводі вироблялося 2 581 відер спирту [6, с. 532].

У с. Нова Слобода Віктор Сергійович Кочубей мав і сироварний завод, заснований у 1872 р. [6, с. 484]. Даний завод за 1879 р. виробив продукції на 3 500 рублів, на ньому працювало 3 чоловіки [5, с. 461]. В 1887 р. кількість працюючих збільшується до 4 осіб. За рік підприємство виробляло 1 300 пудів сирних продуктів, і отримувало 13 000 рублів [6, с. 484].

В описі Олександра Гациського згадується й поташний завод (на ньому випалювали деревне вугілля на поташ), але в «Указатель...» інформація про це виробництво не внесена. Причиною цього було те, що у фабрично-заводську статистику увійшли підприємства сума річної продуктивності яких становила не менше 2 000 рублів.

Господарські, економічні та організаторські здібності Віктора Сергійовича Кочубея блискуче проявилися і в його родовому маєтку у с. Диканьці Полтавського повіту Полтавської губернії. Віктор Сергійович вкладав кошти не тільки в успадкований маєток, а й в машинобудівний, гончарний та пиво-медоварний заводи.

За даними «Указателя...» відомо, що машинобудівний завод був збудований в 1863 р. На підприємстві діяла парова машина потужністю в 6 кінських сил при 5 станках. Завод спеціалізувався на ремонті землеробських машин для економії. На ньому працювало 6 робітників [6, с. 344].

Гончарне та кахляне виробництво було засноване у 1878 р. На заводі працювало 5 осіб. За рік на цьому виробництві виготовляли продукції на 2 тисячі рублів [6, с. 303].

Пиво-медоварний завод був побудований в 1872 р. [6, с. 589]. Проте за даними книги «Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. 1905 г.» завод почав діяти ще в 1842 р. [7, с. 22]. Тому точна дата його заснування не встановлена. Лише відомо, що за часів Віктора Сергійовича Кочубея завод «Диканька» досягнув найвищого розквіту та приносив значні прибутки. Наприклад, в 1881 р. на цьому заводі працювало 18 робітників, пива було вироблено на суму 69 600 рублів [5, с. 539]. В 1887 р. працювало 10 чоловік, пива вироблено на суму 43 000 рублів [6, с. 589]. В 1905 р. тут працювало 27 осіб, пива вироблено на суму 127 000 рублів [7, с. 23]. В 1912 р. на заводі працювало 37 робітників, пива вироблено на суму 195 909 рублів [8, с. 224].

Пиво поставлялося в Санкт-Петербург, а також до Польщі, Фінляндії, Середньої Азії, але головним ринком збуту була Полтава та її повіти. Смак пива був особливим. Хміль вирощувався у цьому ж місці, на величезних плантаціях. Вода бралася із спеціальних джерельних ставків, які отримали назву «пивоварські ставки» та з «абіссинського колодязя» – свердловини діаметром 2,5 см, можливою довжиною до 30 м. Колодязь одержав свою назву від країни, де він був уперше застосований англійською експедицією у XIX ст. після війни 1867-1868 років, яку вели англійці проти Абіссинії [9, с. 4].

Фото 2. Пиво-медоварний завод князя В.С. Кочубея в с. Диканька Полтавської губернії. ХІХ ст.

Система пивоваріння була проста: мед, відібраний у бджіл з дупел та дерев'яних колод варили з хмелем, додаючи туди трави і ягоди (особливо любили полин). Зварене місиво ставили бродити і через деякий час починали дегустацію. Кращим вважалося пиво, що було зварене навесні через його можливість зберегти оптимальну температуру бродіння [9, с. 4].

Сам напій відрізняли якість і смак, а упаковка, тобто пляшки, були справжніми творами мистецтва. У ті давні часи форму пляшки створювали художники, її макет обговорювали, також увага приділялася окремим деталям пляшки – денцю, горлечку, кришці. Заводські пляшки прикрашалися спеціальним вензелем з літерами «ВК», що зазначали ініціали власника заводу, а іноді і рельєфною назвою «Диканька» – за місцем розташування заводу. Крім того, пиво випускалося в спеціальних видах посуду, що імітували куманці та глечики [9, с. 4].

На заводі застосовувався один паровий котел з паровою машиною потужністю в 10 кінських сил. Опалювали завод кам'яним вугіллем, а освітлювали гасовими лампами. При заводі працював медичний персонал: лікар та один фельдшер, а також аптека [7, с. 22].

Треба відзначити, що пиво оцінювалося не тільки дегустаторами «в побуті», а й на ярмаркових конкурсах, де відзначалося медалями. За якісне пиво заводу «Диканька» в 1893 р. Віктора Сергійовича Кочубея було нагороджено шанованою серед фахівців медаллю Полтавського сільськогосподарського товариства [9, с. 4].

Про подальшу долю заводу відомо мало – ймовірно, він припинив виробництво пива в 1914 р., після введення «сухого закону» у зв'язку з початком Першої світової війни.

За прихильність до збереження монархії в ході Лютневої революції 1917 р. Віктора Сергійовича Кочубея було заарештовано. Після звільнення з-під арешту деякий час князь з родиною проживав у Києві, а потім емігрував за

кордон. В 1923 р. Віктор Сергійович помер. Його було поховано у м. Вісбадені (Німеччина) [10, с. 60].

Таким чином, наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на підставі аналізу даних фабрично-заводської статистики у статті стисло викладено історію створення та функціонування заводів Віктора Сергійовича Кочубея, розглянуто його внесок у формування провідних економічних центрів у Полтавській та Нижньогородській губерніях в ХІХ – на початку ХХ ст.

Віктор Сергійович був останнім з представників родини Кочубеїв власником Новослобідської вотчини та Диканського маєтку з навколишніми землями. На сьогодні в с. Нова Слобода збережений садибний комплекс Кочубеїв, до якого входять: будинок, господарча будівля та парк, який зберігає і розповідає історію того часу, життя і діяльність вищезгаданої родини. Він є пам'ятником містобудування та архітектури регіонального значення та безперечно важливим об'єктом культурної спадщини. Диканський маєток до нашого часу не зберігся: був повністю зруйнований в період Української революції 1917-1921 рр. Проте збережено значну кількість оригінальних речей родини Кочубеїв з цього маєтку, які мають історичну і мистецьку вартість та величезне значення для української культури.

Список використаних джерел:

1. Крылов-Толстикевич А. Н. Придворный календарь на 1915 год. Комментарии. – Москва, 2015. – 764 с.
2. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. – Киев: Типография «Товариства Г. Л. Фронцкевич», Крещатик № 42, 1910. – Т. 2. Е–К. – 832 с.
3. Мельников А. П. Нижегородская старина: путеводитель в помощь экскурсантам. – Нижний Новгород: Культура, 1992. – 53 с.
4. Гациский А.С Нижегородский сборник. – Новгород: Типография Нижегородского областного правления, 1871. – Том 4. – 469 с.
5. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским: Материалы для фабрично-заводской статистики. Составил по официальным сведениям Департамента Торговли и Мануфактур П. А. Орлов. – Санкт-Петербург: Типография братьев Пантелеевых, 1881. – IX. – 753 с.
6. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материалы для фабрично-заводской статистики. Составил по официальным сведениям Департамента Торговли и Мануфактур П. А. Орлов. Издание второе, исправленное и значительно дополненное. – Санкт-Петербург: Типография Р. Голике, 1887. – XIV, [4]. – 824 с.
7. Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. По сведениям, полученным от владельцев фабрик и заводов. – Полтава: Типо-Литография Д.Н. Подземким, 1905. – 219 с.
8. Список фабрик и заводов Российской Империи. Составлен по официальным сведениям Отдела Промышленности Министерства Торговли и Промышленности под редакцией В.Е. Варзара. – Санкт-Петербург: Типография Киришбаума, 1912. – 314 с.
9. Пиво-медоварний завод В.С. Кочубея // Слово «Гетьманської столиці». – № 6(45). – 2014. – С. 4.
10. Скрипченко Н. Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок ХІХ ст.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Вип. 4. – С. 58–61.